

El “Gran Segle” manresà

Josep M. Gasol

El gòtic és un fet històric i un estil artístic europeu, català i manresà, especialment manifest als Països Catalans i al patrimoni històric i artístic de la nostra ciutat. El gòtic és cosa nostra. És just que mirem d'estimar-lo, conèixer-lo i divulgar-lo.

En algun temps ens hauríem avergonyit d'ésser d'una «ciutat gòtica». Gòtic era sinònim de bàrbar, foraster, inculte... Pensem en els bàrbars: gots, visigots, ostrogots. D'aquí el sentit despectiu del mot durant segles, del Renaixement al Neoclassicisme (val a dir, del segle XVI al XVIII i principi del XIX). És mèrit dels romàntics del primer terç del segle dinovè la descoberta, revalorització i divulgació d'uns estils artístics tant importants com el romànic i el gòtic. D'aleshores ens ve la devoció pe un art abans menystingut.

El gòtic és un fenomen de la baixa edat mitjana. El que anomenem Edat Mitjana s'iniciava amb la caiguda de l'Imperi Romà (any 476 aproximadament) i acabà el 1453 amb la de l'Imperi Bizantí; un mil·lenni, si fa no fa: de l'últim quart del segle cinquè a la meitat del segle quinze. S'acostuma dividir-la en Alta –del segle V al X– i Baixa –segles XI al XV; aquesta, subdividida en dos períodes, que són l'època romànica (ss. XI, XII i mig XIII) i l'època pròpiament gòtica (de mitjan segle XIII ençà, incloent tot el XV). El gòtic començà, de tota manera, ja va

Retaule de la capella de la Santíssima Trinitat, obra de Gabriel Guàrdia (1501).
Seu de Manresa

La col·legiata-basílica de Santa Maria de la Seu és una reeixida mostra de l'art gòtic català. La seva ubicació, al capdamunt del Puigcardener, conforma la imatge més clàssica i monumental de la ciutat de Manresa.

començar a manifestar-se a finals del segle XII i perdurà fins al segle XVI. En l'exposició que presentem podreu veure peces d'art litúrgic, creus processionals per exemple, que són del segle XVI ben avançat i també alguna presència d'obres d'orfebreria del segle XVII, però de tradició encara ben gòtica.

El món gòtic, amb les seves manifestacions o expressions, és un fet molt interessant i enormement complex. Un conjunt de fets diferents i diversos: art, cultura, espiritualitat... És, d'altra banda, un fenomen predominantment urbà. L'art gòtic és l'art de les catedrals i aquestes són edificades en centres urbans; els monestirs, en canvi, els trobem en ple camp, en un context rural. Hi ha excepcions: a la Seu d'Urgell ens trobarem amb obres esplèndides d'estil gòtic, però les hem de veure com unes excrescències o desenvolupament del romànic inicial, l'art que hom té com a característic dels nostres monestirs.

En dir que el gòtic és un fenomen urbà, podríem dir que és un art burgès; no pas en el sentit despectiu, vulgar, corrent als nostres dies, sinó pròpia-

ment etimològic. Burgès ve de «burg» i burg vol dir ciutat. Cosa de gent que viu a ciutat: artesans, mercaders, clergues i lletrats..., àdhuc gent pobre, que no serien burgesos en el llenguatge col·loquial modern. Burgès, tant per la ubicació física de les seves expressions com per la mena de societat que les produeix i justifica.

La Seu de Manresa, posem per exemple, és un monument burgès (a part, evidentment, del seu caràcter religiós que el motiva i el produeix), una obra d'arquitectura i continent d'altres belles arts, construïda a la ciutat i pels habitants d'aquesta. No va ser precisament una obra de reis, d'algun bisbe o grans senyors feudals. A l'interior de la basílica hi veurem pintures i escultures amb escuts heràldics, que no són de cavallers, prínceps o gent de la que vivia en castells (d'aquests, en trobarem al claustre de Sant Benet de Bages); els escuts de la Seu són de juristes, mercaders o altres persones enriquides amb el seu treball i d'una certa consideració nobiliària, o bé senyals dels gremis artesans: cuireters, sabaters, paletes, etc.

No oblidem que això que en diem el gòtic té un doble vessant: manifestació artística i testimoni de vida. No és solament un art; és una vida, un pensament, una religiositat, una cultura, una gent.

«El nostre gòtic» és el títol del cicle d'activitats culturals que celebrem. «Els segles gòtics. Art i història» és el rètol de l'exposició que s'inaugura, una petita mostra d'objectes del nostre gòtic, de Manresa i la seva comarca. «El gran segle manresà», un segle gòtic, és el tema de la present conferència. Dit així, entre cometes, el «gran segle manresà» és el segle XIV. És un nom que ha assolit un cert èxit, inventat pels historiadors romàntics. Potser no n'hi ha per tant. Al segle XIV vam tenir-hi de tot; no tot fou flors i violes... Però ja ens entenem. I veurem perquè. En dimensions d'història universal, d'Europa volem dir, el gran segle gòtic és el segle XIII. És l'hora de les grans catedrals. L'època de les universitats: París, la més antiga; Oxford i Cambridge a la Gran Bretanya, Pàdua a Itàlia, Coimbra i Salamanca a la península Ibèrica; també de Lleida, la primera de Catalunya. Un

segle de figures extraordinàries com el papa Innocenci III, els reis Jaume I, Alfonso el Sabio, sant Lluís de França i sant Ferran de Castella. De personatges com el Dant (la seva *Vita nuova* és del 1290), Ramon Llull i Arnau de Vilanova, sant Tomàs d'Aquino i sant Francesc d'Assís, el català universal sant Raimon de Penyafort. Del geni pictòric de Giotto i dels viatges de Marco Polo. L'arquitectura gòtica ja treu el nas a França, a la regió de París, el segle XII. La primera manifestació del nou estil la trobarem a l'antiga abadia, avui catedral de Saint-Denis, panteó dels reis de França, que és de l'any 1140 (si fa o no fa per aquests anys, els manresans construïen l'església romànica de Santa Maria, precursora immediata de la basílica gòtica). Nostra Senyora de París s'iniciava el 1163. La catedral de Chartres és del 1194. Però el veritable esclat esplèndid, s'allargarà fins al segle XVI (les catedrals castellanes de Segòvia i Salamanca daten d'aquest segle).

Les voltes de creueria són la característica essencial de les construccions gòtiques. Les característiques comunes admeten matisos i particularitats pròpies de cada lloc. Ho tenim ben clar a les catedrals italianes, tan diferents de les franceses. És que el pes de la tradició clàssica greco-romana, la influència bizantina, certes formes de l'arquitectura basilical paleocristiana que perduren, hi eren encara presents i fortament arrelades. El gòtic és un art europeu. En el seu origen, un producte francès que, des de la comarca que avui en diem l'*Île-de-France*, s'escamparà arreu d'Europa.

Un art francès i europeu. Nascut a França i crescut per tot el continent. També a Catalunya. Un art català que es desenvoluparà principalment durant el segle XIV, en temps de dos grans monarques de la nostra història: Jaume II el Just i Pere III el Cerimoniós. És l'època de grans construccions religioses com la catedral de Barcelona (iniciada el 1298) i les de Girona i Tortosa. I de Santa Maria del Mar, més catedral que moltes catedrals. La Seu de Manresa també és d'aquest temps. I no sols esglésies; pensem alhora en l'arquitectura civil: les llotges de Barcelona, València, Mallorca, Tortosa i Castelló

d'Empúries, de diversa monumentalitat; les drassanes barcelonines, úniques en tot Europa; el palau de la Generalitat i el Saló de Cent de Barcelona; hospitals com el de la Santa Creu (l'actual Biblioteca de Catalunya) i el que resta d'aquests a Vic, Vilafranca, Montblanc... Els més importants castells catalans també són del segle XIV.

Allò que dèiem de característiques especials i dels localismes. Els nostres constructors havien assimilat bé els canons de l'art gòtic, però el gòtic català té personalitat pròpia. Podríem sintetitzar-la així: funcionalitat en les estructures i simplicitat en l'ornamentació. Tributari d'uns corrents que ens vénen de tres punts diferents d'Europa: França, Itàlia i Flandes. L'arquitectura, influïda pel corrent francès, si bé amb característiques d'una gran simplicitat (també els catalans érem més pobres que els francesos). La nostra pintura tindrà l'origen a Itàlia, amb Ferrer Bassa i el seu fill Arnau. Les arts sumptuàries delaten la influència flamenca. Davant d'això podem dir que el «gran segle» català no fou precisament el segle XIII, sinó el XIV.

Tant pel que fa a Catalunya, com per a tot Europa –també a la nostra ciutat– és una època de grans esdeveniments. No tots falaguers; ben al contrari. De guerres i d'altres calamitats públiques. L'any 1328 començava una guerra entre francesos i anglesos, que duraria cent anys: la primera gran guerra europea de la història. A la nostra península, ocupats amb les lluites contra els moros, vam ser-ne afortunadament absents. Però del que no vam escapar-nos fou l'estrall de la Pesta Negra. Una epidèmia general que, venint de l'Extrem Orient, envai i despoblà Europa. S'inicià a Constantinble, uns vaixells italians la van escampar i produí arreu una multitud de víctimes humanes. Hom diu que en algunes regions de França morí el noranta per cent de la població. Segons càlculs del nostre rei Pere III, dues tercers parts dels seus súbdits en foren afectats. La pesta afectà tothom, rics i pobres. La reina Elionor, segona esposa del rei Pere, en morí l'any 1348. El Consell de Cent barceloní va quedar amb un sol regidor.

En l'ordre eclesial no és tampoc el

segle XIV un segle feliçment memorable. De 1309 a 1377, els papes deixen Roma i viuen a Avinyó de França. És l'anomenat «segon exili de Babilònia». Setanta anys que preludiaren els del Cisma d'Occident, de 1378 a 1417. La catolicitat dividida per l'obediència a dos papes antagònics, l'un a Avinyó i l'altre a Roma, i els fidels amb el dubte o la incertesa de quin dels dos papes –el de Roma, o el d'Avinyó?– era el pontífex màxim.

Amb aquestes s'esvaïa el goig i la il·lusió de l'imperi mediterrani català, que ens venia d'aquell temps –el de Roger de Llúria– de quan els peixos per poder navegar per les aigües d'aquest mar, calia que duguessin pintats els quatre pals de la senyera, com una matrícula de lliure circulació. La veritable esplendor de l'art gòtic català anava una mica descompassat, amb retard respecte de l'esplendor política, que fou més aviat cosa del regnat de Jaume II el Just (just i pacífic).

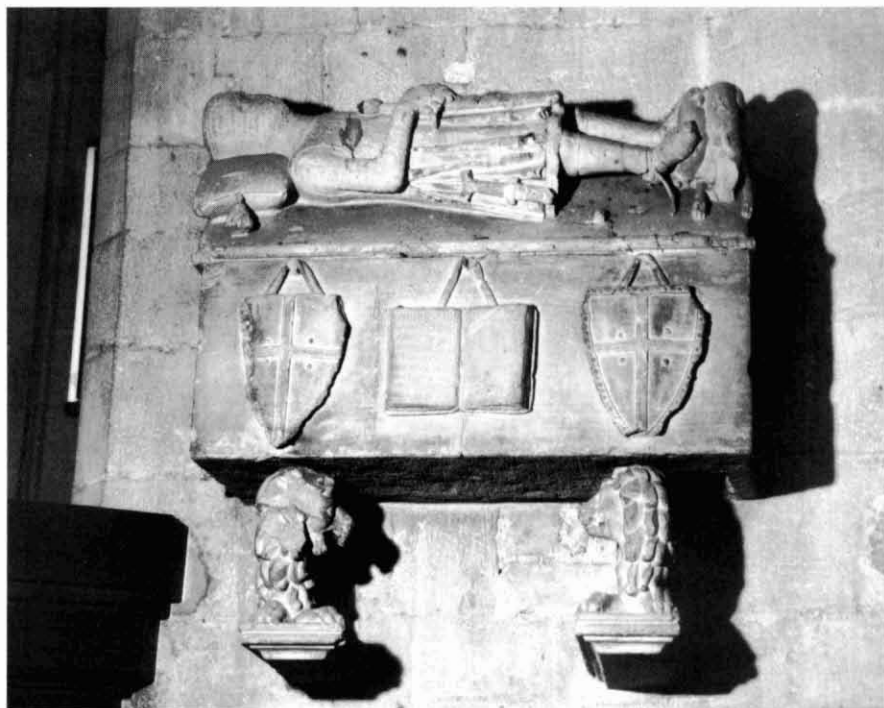
L'imperi trontollava quan ocupà el tron el rei Pere III. Amb aquest s'iniciava la decadència política de Catalunya. Cinquanta anys de guerres petites i mitjanes: insurreccions a l'Aragó, a València i a l'illa de Sardenya; estat de guerra entre el nostre rei Pere i el seu parent Jaume de Mallorca, amb derrota d'aquest; afegim-hi la «guerra dels dos Peres», de Pere el Cerimoniós, dit també Pere del Punyalet o el Bregós, i Pedro el Cruel, el rei castellà no menys bregós que el nostre rei.

I, amb tot això, a Manresa què? El professor Vilà i Valentí afirmava en la seva tesi doctoral: «el segle XIV representa el moment d'apogeu de la nostra ciutat». I argumentava la rotunda afirmació amb referències a la important artesanía, al comerç igualment important, a l'obra de la Sèquia, als notables monuments religiosos, a les muralles, etc. Podem subscriure perfectament aquella afirmació, no pas original ni exclusiva de l'erudit doctor coetani nostre. El segle XIV és el de la manifesta eclosió, de la consolidació de Manresa com una ciutat important en el context de la Corona d'Aragó, capital que era des de feia temps d'una de les vegueries en què s'havia organitzat el territori català. No era pas la població més gran del Principat: a més de

Barcelona, ens anaven al davant Perpinyà, Lleida, Tortosa, Girona, Tarragona, Cervera, Vilafranca...

Ja l'any 1315, el rei Jaume II declarava que Manresa era i havia de ser considerada ciutat (a pesar dels buròcrates, els «curials» diu el rei, que s'obstinaven a anomenar-la simplement vila). Una ciutat madura, estructurada en gremis, completa. Hom hi troba tots els oficis; alguns, d'una certa dimensió industrial, com els cuireters i sabaters (entre quatre-centes persones que l'any 1322 col·laboren en l'acapte que es féu per a l'obra de la Seu, hi figuren dinou sabaters; tants sabaters en una població de 3.000 habitants significa que treballaven per fora). La indústria de la pell va ser fins al segle XVII la més important de Manresa. Hi havia també les professions liberals: metges i apotecaris, mestres, advocats i notaris. I una multitud de clergues i religiosos. El govern de la ciutat, format inicialment per quatre consellers, és ampliat per Jaume II a sis; després, a trenta. I el 1393, ja a les acaballes del segle, Manresa tenia un «Consell de Cent Jurats» (com Barcelona). La ciutat tenia representació fixa a les Corts, el parlament que els reis convocaven en diverses ciutats i viles del país. D'aquesta mateixa època tenim notícia del primer assaig d'una Casa de la Ciutat, vora el fossar –avui, el parc– de la Seu. Abans els consellers es reunien a l'església de Sant Miquel (aquí es prengué l'acord transcendental de construcció de la Sèquia) o al convent del Carme, en què tenien unes dependències fixes en funcions de secretaria i d'arxiu.

Unes obres religioses tan considerables com la Seu, les esglésies del Carme, Sant Domènec i Sant Miquel, i els convents de Santa Clara i de Valldaura eren del segle XIV. També, la construcció de la Sèquia. I d'altres monuments públics o d'utilitat pública com el Pont Nou, el pont de Vilomara i el de la riera de Rajadell, prop de l'aiguabarreig d'aquesta amb el Cardener. Els manresans contribuïren igualment a les obres dels ponts de Monistrol i de Cabrianes, d'evident interès per a la ciutat i la comarca. I d'establiments benèfics com els hospitals de Sant Andreu i Santa Llúcia.

Sarcòfag-ossera del cavaller Bernat de Manresa, mort l'any 1339. Es troba penjat en un dels contraforts de la capçalera de la Seu.

Eren gent d'empenta. Ho demostraven amb la Sèquia. La secada i les males anyades d'aquells anys es feren presents a tot Catalunya. Només els manresans es preocuparen de cercar-hi remei. Desconec cap altra empresa similar a la dels manresans: anar a buscar l'aigua on n'hi hagués i conduir-la cap a casa. Havien tingut també la idea d'un nou camí a Barcelona, que els estalviés la marrada pel pont de Vilomara i la serra de l'Obac. El nou camí hauria anat per l'esquerra del Cardener, pel Malbalç i anar a trobar el Llobregat a Sant Vicenç; d'aquí hauria seguit per Castellbell, Monistrol i del Cairat, vers Martorell.

La transformació urbana canvià la imatge física de Manresa. Fins aleshores –segles XI, XII, XIII– l'aspecte del conjunt devia ser allò que se'n deia un «castell-ciutat». L'acròpolis de Puigcardener constituïa pràcticament tot l'espai urbà reclòs en muralles i arraïmada en els dos turons històrics de la Seu i Puigmercadal. El nombre i la qualitat de les construccions del segle XIV donarien a Manresa fesomia de «ciutat gòtica». Els edificis religiosos principals romandrien fins a la revolució de 1936. Subsistiren els carrers encotillats en el clos de les muralles

–també del segle XIV– i els ravals perifèrics –de Valldaura, Puigterrà, el Remei i les Codines–, però transformats en l'aspecte extern pels incendis de les guerres de Successió (1713) i del Francès (1811) i les successives reconstruccions senzilles, apressades i antiestètiques. No podem presumir pas d'uns barris gòtics, vestigis de l'antiga esplendor, com els de Girona o Montblanc, per exemple.

El segle XIV és el segle de la Sèquia. I de la Misteriosa Llum. De la Llum i de les tenebres, que la precediren i l'embolcallen. Temps de discòrdies ciutadanes i de la Concòrdia al més alt nivell (mercès a uns magnífics gestors dels interessos públics). Un període de greus batusses internes i de contradiccions de gent externa. Interessos materials i valors espirituals. Història i llegenda...

Manresa recorda i venera la memòria de Pere III, gran figura de la nostra història. Li atribuïm el miracle ciutadà de la Sèquia (fou ell qui ens donà permís per anar a cercar l'aigua a Balsareny). Visità Manresa diverses vegades. Regnà més de cinquanta anys, de 1336 a 1387. Un personatge complex, d'acció de govern molt controvertida.

Parlem de Pere III. Tot un tipus de

Escultura de la Mare de Déu, esculpida per l'artista Berenguer Ferrer. Presideix el timpà del portal de Santa Maria, a la Seu de Manresa.

«caràcter irascible, imperatiu i magnífic»; així el definia el gran historiadador Ferran Soldevila. «Feble de complexió i delicat, però valent, pertinaç i decidit (...), distingit en l'oratoría, en la poesia, en la història i en l'astronomia (...), amic de les cerimònies i de l'etiqueta», segons el mateix autor. El qual parla també de la «subtilesa política i l'absoluta mancança d'escrúpols en l'elecció dels procediments»; afegint que «si és cert que per la seva ambició i les seves violències, reveladores d'un temperament cruel, van causar víctimes dignes de pietat, cal també proclamar que va saber dur a salvament els seus reialmes en un dels períodes més oratjosos de llur història».

Un altre historiadador (el pare Altisent, de Poblet) ens ofereix aquesta fitxa del nostre monarca: «iracund i rancuniós, acomplexat per la seva esmirriada figura (era setmesó i no va créixer gaire), regnà damunt d'uns estats agitats per diverses calamitats i guerres(...), esperonat pel desig de superació(...), personalitat psicològicament apassionant(...), les seves actuacions, malgrat errors polítics evidents, el situen entre els principals monarques

de la baixa edat mijana catalana».

Així devia ser, segons diuen, el nostre Pere III. Diguem que fou un rei català. Tots ho eren, però en diferent mesura. Per de prompte, fou l'únic nascut al Principat; a Balaguer, concretament. Cap dels altres, de Jaume I a Martí I, podria dir el mateix. Català i "catalanista" (tothom parla de la gran exclamació de goig patriòtic que preferí en arribar a Catalunya, venint de Saragossa on l'havien tractat amb ben poc respecte: «Oh!, terra beneïda, poblada de lleialtat!»). Escrivia en català i viatjà molt per les nostres contrades.

La seva *Crònica* famosa ens assabentà d'un viatge que féu, l'agost i setembre de 1344, de Perpinyà a Manresa. Anà a jaure (ell ho diu així; avui diria a descansar) a Vilafranca de Conflent, on romangué quatre dies. D'aquesta vilà anà a Puigcerdà, on n'hi passà ben bé cinc. I el 4 de setembre sortia en direcció a Manresa, creuant la serralada del Cadí per Colldejou i pernoctant a Bagà. El dia 5 era a Berga. I el dilluns dia 6 arribà a Manresa. Del llibre del Clavari es dedueix que van fer-se festes en honor del rei. Parla dels

sous pagats als ballarins que actuaren. El dimecres dia 8, festa de la Mare de Déu de setembre, continuava a Manresa. L'endemà, de bon matí, partia de Manresa. Ací, al convent dels frares predicadors (Sant Domènec), Pere III s'entrevistà amb el seu cunyat el rei Carles II (dit el Malvat) de Navarra.

Són coses que coneixem per la crònica del rei Cerimoniós. Les cròniques reials documenten la història dels reis. La «crònica» de la gent de més a peu pla, no la hi trobarem pas. Per saber-la podem anar a cal notari. És a dir, als protocols notariais conservats als arxius (per exemple, el de Manresa, molt ric; a Manresa conservem els escrits notariais més antics de Catalunya, que és com dir d'Europa). Ramon d'Abadal deia que la història d'aquest país s'ha fet a cal notari. A la notaria s'anava, com ara, a fer testaments i contractes. En altres temps s'hi anava també quan s'havia de fer pintar un retaule (la història dels retaules gòtics de la Seu la coneixem pels documents notariais).

Al segle XIII uns manresans que volgueren anar en pelegrinaje a Sant Jaume de Galícia (Santiago), anaren primer a cal notari. I mercès que primer havien acudit a la notaria, el doctor Rafat descobrí un dia que uns manresans exportaren a París i als Països Baixos fins a 2.589 sacs de safrà (que ja són sacs i safrà!; aquell temps, ací se'n collia moltíssim). Pels protocols notariais sabem també que a Manresa hi havia gent rica i altres que no ho eren prou o gens, que tenien també esclaus (cristians o musulmans, blancs, rossos i negres). Que a l'edat mitjana, al segle XIV concretament, ací hi havia de tot i força. Per parlar-ne llargament i amb més calma que avui.

I plego. Han tocat les nou... M'he allargat massa amb el preàmbul. Teníem tema per a dues conferències. Gràcies.

* Nota: El text d'aquest article correspon a la transcripció de la conferència pronunciada el dia 12 de novembre del 1999.

Josep M. Gasol
Historiador, cronista oficial
de la ciutat de Manresa